

UDK: 266.1 (497.5 – Dalmacija) »1850/1900«
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 4. 2. 1998.

Pučki misionari u Dalmaciji u drugoj polovici 19. stoljeća

MIJO KORADE

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

Od sredine 19. stoljeća u Dalmaciji djeluje skupina talijanskih pučkih misionara, kojima se kasnije pridružuju i hrvatski isusovci. Bila je to prva organizirana grupa pučkih misionara nakon druge polovice 18. stoljeća u hrvatskim krajevima. Ovaj rad prikazuje vanjski aspekt i razvoj njihova djelovanja, mjesta i količinu misijskih pohoda, te odnos misionara prema ambijentu, crkvenim vlastima i kleru, jeziku i političkim prilikama u Dalmaciji.

Uvod

Poseban oblik djelatnosti Katoličke crkve, pod nazivom pučke, nutarnje ili župske misije, razlikuje se od vanjskih ili prekomorskih misija. Dok je potonjima cilj obraćenje nekršćanskih naroda, pučke misije nastoje obnoviti vjerski život u samih katolika. Sastoje se u tome da dva ili više svećenika obilaze gradove i župe, zadržavajući se u svakom mjestu jedan ili više tjedana, u kojima propovijedaju, poučavaju kršćanski nauk, ispovijedaju i uvode razne pobožnosti kako bi iskorijenili loše navike, obnovili vjerski i moralni duh te sakramentalni život vjernika.

Zadnjih je desetljeća ovog stoljeća poraslo zanimanje za proučavanje pučkih misija te se otkriva važnost misionarskih izvora i njihova djelovanja za socijalnu, vjersku i kulturnu povijest pojedinih naroda. Uz izdanja misijskih izvješća i kronika,¹ u novije doba razne studije, osobito u Francuskoj i Italiji, istražuju značenje i ulogu pučkih misionara u socijalnom i moralnom razvoju te posebno razvoju pučke religioznosti pojedinog vremena i naroda.² Postoje i

¹ Spominjem nekoliko najvažnijih: F. Hattler, *Missionsbilder aus Tirol. Geschichte der ständigen tirolischen Jesuitenmission von 1719–1784*, Innsbruck 1899; B. Duhr, *Aktenstücke zur Geschichte der Jesuitenmissionen in Deutschland 1848–1872*, Freiburg 1903; E. Sevrin, *Les missions religieuses en France sous la restauration (1815–1830)*, I–II, Saint Mandé (Seine) 1948.–1959.

² Prvi je upozorio na važnost istraživanja pučkih misija i dao glavne smjernice G. Le Bras, *Etudes de sociologie religieuse I*, Paris 1955. Od talijanskih povjesničara posebno su važni radovi: G. Orlandi, *La corte estese e la missione di Modena di P. Segneri Jr*

različita tumačenja i pristupi fenomenu pučkih misija. Tako marksisti u njima vide nastojanja crkvene hijerarhije da uguši slobodarski duh i inicijativu širokih masa³, a liberalni povjesničari svojevrsnu promidžbu konzervativnih političkih ideja.⁴

Glavni promicatelji pučkih misija u hrvatskim krajevima bili su isusovci još od 16. stoljeća, kada dolaze pojedini propovjednici i djeluju u našim gradovima kao Dubrovniku, Kotoru i drugdje. Osnivanjem kolegija u glavnim hrvatskim središtima pučki misionari djeluju po okolnim krajevima, obilaze sela i gradove, vojne tabore i utvrde, a osobito u dijelovima opustošenima ili ugroženima od turskih napada. U razdoblju do ukinuća Reda 1773. u Hrvatskoj je bilo nekoliko glasovitih pučkih misionara koji su se istakli i kao pisci, leksikografi i znanstvenici. Među njima su: Bartol Kašić (1575.–1650.), Jakov Mikalja (1601.–1654.), Ardelio Della Bella (1655.–1737.), Bernard Zuzorić (1683.–1762.), Juraj Mulić (1694.–1754.), Ivo Marija Matijašević (1714.–1791.) i Josip Milunović (1709.–1759.).⁵

Nakon ponovne uspostave Isusovačkog reda (1814.), prvi isusovac koji dolazi u hrvatske krajeve je Sicilijanac Vinko Basile,⁶ koji je nakon kratke i neuspjele misije u Albaniji godine 1843. stigao u Dubrovnik. Tamošnji biskup Tomo Jedrlić (1843.–1855.) namjeravao je isusovcima ponovno vratiti nekađasnji njihov kolegij pa Basilea, zajedno s novopristiglim Antunom Ayalom,⁷

(1712), *Spicilegium Historicum* 21 (1973.) 402.–424.; Isti, *Missioni parrocchiali e drammatica popolare*, *Spicilegium Historicum* 22 (1974.) 313.–348.; G. de Rosa, *Linguaggio e vita religiosa attraverso le missioni popolari del Mezzogiorno nell'età moderna*, *Orientamenti sociali* 36 (1981.) 27.–37.

³ Usp. C. Ginzburg, *Folklore, magia, religione*, u: *Storia d'Italia, I. Caratteri generali*, Torino 1972., 656.–660.

⁴ Usp. A. Omodeo, *Studi sull'età della Restaurazione*, Torino 1974., 305.–366.

⁵ Kratke preglede i bibliografiju o pojedinim misionarima vidjeti: M. Korade, *Misijsko djelovanje isusovaca u našim krajevima i Della Bella kao »Apostol Dalmacije«*, u: *Isusovac Ardelio Della Bella (1655–1737), Radovi međunarodnog znanstvenog simpozija*, Split–Zagreb, 1990., 11.–21.; Isti, *Hrvatski isusovci – misionari*, Zagreb 1991.

⁶ Vincenzo Basile se rodio 28. prosinca 1811. u gradiću Sicilijani kraj Girgentija (danas Agrigento) na jugu Sicilije. Isusovcem postaje 1827. i zaređen je za svećenika 1838. Kao misionar djeluje u Dalmaciji do 1859., a 1856. je ujedno apostolski vizitator Trebinjske biskupije. Neko vrijeme boravi na Siciliji, zatim kao duhovnik u sirotištu u Požegi (1862.–1865.) i župnik pokraj Zadra u župama Malaga i Zemunik, te se 1872. konačno vraća na Siciliju. Umro je u Palermu 3. ožujka 1882. godine. Zaslužan je za uspostavu isusovačkih kuća u Hrvatskoj, objavio je više hrvatskih duhovnih djela i idejni je začetnik Književnog društva sv. Jeronima. Usp. M. Korade, *Misionar i kulturni radnik isusovac Vinko Basile (1811.–1882.)*, *Vrela* i prinosi 13 (1982) 106.–154.

⁷ Antonio Maria Ayala rodio se 24. srpnja 1818. u Mineu (Catania), isusovcem postaje 1831. i odmah nakon završenih studija dolazi u Hrvatsku. Jedan je od najvažnijih pučkih misionara u našim krajevima u kojima djeluje čitav svoj život. Umro je 14. prosinca 1887. i pokopan je u Splitu. Napisao je i izdao seriju misijskih izvješća – *Relazione delle Missioni*, litografski za godine 1860.–1863. i tiskom za godine 1864.–1867., 1869.–1871., 1873.–1875., i 1877. Nekrolog u G. Lombardini, *Relazione della Missione Illirico-Dalmatica 1885–1887*, 15.–19.; [A. Aldegheri], *Breve storia della Provincia veneta d.C.d.G. dalle sue origini fino ai nostri giorni (1814–1914)*, Venezia 1914., [200.–202.].

također sa Sicilije, pošalje da upravljaju u nekoliko župa u istočnoj Hercegovini (Trebinjska biskupija), gdje će moći naučiti jezik i upoznati domaće prilike.⁸ Nakon nekoliko godina uspješnog i plodnog rada na hercegovačkim župama, isusovački general Johann Roothaan (1829.–1853.) osniva skupinu pučkih misionara u sklopu Mletačke provincije pod naslovom »Ilirsko-dalmatinska misija« (La Missione illirico-dalmata)⁹. Prvi misionari su Basile i Ayala, koji započnu djelatnost u Dubrovačkoj biskupiji 1852. godine, prošavši više od 20 župa. Uz njih od 1859. do 1874. djeluju Antun Giuriceo iz Krka,¹⁰ samo nekoliko godina Bernardino Carrara iz okolice Bergama,¹¹ te posebno Giuseppe Lombardini iz Parme.¹²

Ne ulazeći u opisivanje metode i strukture misijske djelatnosti, niti njenih duhovnih rezultata, ovdje želim opisati najprije vanjski aspekt djelatnosti pučkih misionara, što znači mjesta i broj održanih misija, okolnosti u kojima su se odvijale i utjecaj u tadašnjim vjerskim, društvenim i političkim prilikama Dalmacije.

Budući da je taj aspekt crkvene djelatnosti dosad bio potpuno nepoznat, obradit ću ga na temelju arhivske građe, u prvom redu dnevnika¹³ koje su vodili sami misionari, zatim izvješća koja su objavljivana u Italiji,¹⁴ te korespondencije misionara i druge arhivske građe iz isusovačkih arhiva i pojedinih biskupskih ordinarijata.

⁸ M. Korade, *Trebinjska misija – djelovanje isusovaca u istočnoj Hercegovini 1845–1855.*, u: Tisuću godina Trebinjske biskupije, Sarajevo 1988, 165.–176.

⁹ M. Korade, *Misionar i kulturni radnik isusovac Vinko Basile*, 108.–113.

¹⁰ Nećak istoimenog dubrovačkog biskupa Antuna Giuricea (1830.–1842.), rođen u Krku 1819., isusovac od 1840. Nakon Dalmacije djeluje u Milanu, Piacenzi i Gorici, gdje je i umro 13. veljače 1878. Isto, 113.

¹¹ Bernardino Carrara (1809.–1879.), djeluje u Hercegovini, u Dubrovniku i kao župnik u Opuzenu. Usp. G. Lombardini, *Relazione delle Missioni*, 1879, 9.–10.

¹² Giuseppe Lombardini rođen je 1827., postao je isusovac 1843. Nakon završenog studija djeluje najprije kao profesor i rektor kolegija u Dubrovniku, a od 1870. pučki je misionar u Dalmaciji sve do smrti 1906. godine. *Lettere edificanti della Provincia veneta*, (LEPV) Vol. XVII, Venezia 1907, 322.–323., 329.–332.

¹³ U Arhivu Hrvatske pokrajine Družbe Isusove u Zagrebu čuva se četiri sveska dnevnika pod naslovom: *Diario delle Missioni*, vol. I (1852.–1866.), II (1867.–1872.), III (1873.–1880.), IV (1880.–1896.). Počeo ga je voditi Ayala, dok su kasnije uz njega zapisivali bilješke iz misija i drugi misionari.

¹⁴ Prvih godina misionari su više puta kroz godinu slali izvješća poglavarima u Italiju, a kasnije samo na kraju godine. Najprije su bila tiskana litografijom, a od 1864. štampaju se zasebno i najčešće na njima nema indikacije mjesta tiskanja. Redovito dugi naslovi započinju s *Relazione delle Missioni*...

I. MISIJE PRVIH 15 GODINA

1. Biskupi i misije

Budućnost misija ovisila je o biskupima, o njihovoj spremnosti i mogućnostima koje su nudili misionarima da bi mogli djelovati u nekoj biskupiji. S obzirom na biskupe, prilike su bile veoma sklone misionarima, jer su svi dalmatinski prelati bili spremni pozvati ih u svoje biskupije. Ovdje ćemo se ograničiti na raspoloživost dalmatinskih biskupa i krčkog, koji je pripadao Istri,¹⁵ prema misijama u prvih petnaestak godina.

a) Splitski su biskupi pokazivali naklonost isusovačkim misionarima, stoga su u toj biskupiji djelovali više nego u svim drugima. Biskup Luigi Pini (1844.–1865.), nakon što je vidio rezultate prvih misija u Makarskoj i u Splitu, u prosincu 1853. »izrazio je želju da se misije prošire u čitavoj biskupiji«.¹⁶ Iste je godine tražio družbinog generala da isusovci preuzmu njegovo sjemenište.¹⁷ Godine 1855. pripremio je jednu kuću u Splitu za rezidenciju misionarima, »da bi mogli ondje smjestiti sjedište misija u Dalmaciji«.¹⁸ Premda se njegovi planovi nisu ostvarili, uvijek je ostao sklon misionarima i ugostio bi ih u svojoj kući. Njegov nasljednik Marko Kalogjera (1867.–1888.) nastavio je pozivati misionare svake godine. On je prvi u Dalmaciji od 1877. uveo neprekidne duhovne vježbe za svećenike i njegovom zaslugom misionari su 1880. otvorili rezidenciju u Splitu.

b) Nadbiskup metropolita, zadarski Josip Godeassi (1843.–1861.) već je 1847. zvao isusovce kao korizmene propovjednike, a od 1853. redovito je pozivao misionare u svoju nadbiskupiju. I on je bio spreman ponuditi kuću za njih, što zbog raznih razloga nije bilo ostvareno. Za vrijeme dugog biskupovanja Petra Dujma Maupasa (1862.–1891.) patri su neprestano djelovali na tom području. Uz biskupa Kalogjeru, Maupas je sigurno bio najveći zaštitnik misionara i Družbe u Dalmaciji. Godine 1865. postigao je da su isusovci preuzeli vodstvo sjemeništa Zmajević u Zadru.

c) U šibenskoj biskupiji u 25 godina izmijenila su se četiri biskupa. Ivan Berčić (1845.–1855.) zvao je isusovce još prije 1852. godine, a uspio je da su držali dvije misije u Šibeniku (1853. i 1855.) i četiri u drugim mjestima godine 1854. Njegovi nasljednici Petar D. Maupas (1855.–1862.) i Ivan Zaffron (1863.–1872.) pomagali su misije i tražili da se one održavaju na području

¹⁵ Premda Krčka biskupija u političkom i crkvenom smislu tada ne pripada Dalmaciji, bila je to jedina biskupija u kojoj su misionari kontinuirano djelovali kao i u dalmatinskim biskupijama. Drukčija je bila situacija s Istarskim poluotokom, te zbog toga nju uvrštavam u ovaj rad.

¹⁶ ARSI (Archivum Romanum Societatis Iesu), LAPV I, *Relazione della Missione*, 1853.–1856., 49.; APVG (Archivio dell'ex-Provincia veneta, Gallarate (Milano)) – *Dalm.* 2, XV, 13.

¹⁷ ARSI – *Albania* 1001, VIII, 1, 2; NAS. (Nadbiskupski arhiv Split.) S-M (Biskupija splitsko-makarska) – *Presidio* 126, 33, 44, 66.

¹⁸ ARSI – *Albania* 1001, VIII, 4; NAS. S-M – *Presidio* 472, 758, 809.

gdje su bile najpotrebnije. Međutim imali su dosta poteškoća s javnim mnijenjem i morali su se boriti protiv župnika koji nisu htjeli misije. Ipak su postigli da su se misije održavale gotovo svake godine.¹⁹ U vrijeme ispražnjene biskupske stolice između 1872. i 1876. misionare je pozivao ordinarijat, a jednako i novi biskup Antun Josip Fosco (1876.–1894.) u prvim godinama svoga biskupovanja.

d) Biskup u Krku Bartol Božanić (1839.–1854.) tražio je misionare od 1851., ali tek je 1854. postigao da su došli u četiri glavna gradića biskupije. Patri su postigli veliki uspjeh, ali su izazvali nemire i pobune zbog kojih ih je biskup morao braniti pred vlastima u Trstu.²⁰ Dogovorio se s njima za duhovne vježbe kleru, ali je umro iste godine i vježbe su bile odgođene za budućnost. Novi biskup Josip Vitezić (1855.–1877.), inače poznat po svojim zaslugama za jezik i nacionalni preporod na otoku, bio je također istinski obnovitelj vjerskog života preko misija. U njegovo vrijeme misionari su nekoliko puta proputovali čitavu biskupiju, održavši oko 60 misija. Po svaku cijenu je želio da se Družba nastani u biskupiji, premda pokušaj godine 1857. nije uspio, a nakon mnogih napora oni su otvorili 1866. rezidenciju u Velom Lošinju.²¹

e) U drugoj otočkoj biskupiji, na Hvaru, biskupi Ivan Scacoz (1822.–1837.) i Filip Dinko Bordini (1839.–1865.) bili su pitomci Loretskog kolegija i sačuvali su naklonost prema Družbi, koju su nastojali usaditi svojim župnicima. Premda je Bordini nastojao svim silama dovesti misionare, uspio je da su održali samo devet misija. Sljedeći biskupi Đuro Duboković (1866.–1874.) i Andrija Ilić (1876.–1887.), premda skloni misijama, mogli su na njih računati tek kada je porastao broj misionara.

f) Usprkos naklonosti biskupa misijama u cijeloj Dalmaciji ubrzo su iskrsele velike poteškoće upravo u biskupijama dubrovačkoj i trebinjskoj, gdje su isusovci započeli svoj rad. U prvoj su držali još godine 1854.–1855. deset misija i samo jednu 1856. U trebinjskoj patri su bili samo 1855., kada je Družba napuštala tamošnju misiju i sljedeće godine za vrijeme Basileove apostolske vizite. Nakon smrti biskupa Jedrlinića 1855. njegov nasljednik Vinko Čubranić (1856.–1870.) nije dopustio da se drže misije u obje biskupije. »Niti sada niti ikada dok će on biti prelat«, pisao je Basile 1857., »naša Družba neće moći obavljati tako korisno misijsko poslanje.«²² Biskup im nije bio sklon niti prije, ali glavni razlozi su dolazili vjerojatno od toga što je Basile bio imenovan vizitatorom Trebinjske biskupije i što je od Kongregacije propagande

¹⁹ Posebno su se župnici suprotstavljali misijama godine 1859./60. i 1863./64. Koliko su misije ovisile o biskupima pokazuje primjer iz 1867. kada u odsutnosti biskupa Zaffrona patri nisu primili nikakav odgovor od ordinarijata niti od župnika, premda su misije već bile dogovorene. Usp. *Diario* II, 21.

²⁰ Misionari su bili optuženi da nemaju ispravne putovnice, da propovijedaju bez dozvole vlasti, da nose sa sobom neke znakove sekta i slično. Usp. *Relazione* 1853.–1856., 52.–53.; AHPZ (Arhiv Hrvatske pokrajine D.I. Zagreb) – Ayala, Brescia 10. V. 1854.

²¹ U rezidenciji Veli Lošinj (1866.–1892.) boravilo je nekoliko isusovaca koji su se bavili pastoralnim radom.

²² APVG – *Dalmazia*, 2, XVII, 17 bis.

tražio da postavi biskupa u Trebinju. Time nije bila zadovoljna dubrovačka kurija, a kada je Čubranić imenovan biskupom, Kongregacija ga nije željela odmah potvrditi za administratora u Trebinju. Optuživalo se Basilea da je poslao nepovoljna izvješća za kuriju i biskupa.²³

Tek 1864. biskup je navijestio župnicima da mogu pozvati misionare. Dogovorilo se za nekoliko, ali se održala samo jedna misija u Čilipima, dok su druge bile odgođene zbog raznih prigovora i isprika župnika. Biskup je izjavio da je spreman prihvatiti misije u drugim župama, ali ništa nije učinio da se one ostvare, i za vrijeme njegova biskupovanja održale su samo 1865. u Goveđarima, koje su bile neuspješne, i 1870. u Šipanjskoj Luki.

Njegov nasljednik Ivan Zaffron (1872.–1881.) ponovno je dopustio misije, koje su se od 1872. održavale svake godine. On je također nakon mnogih poteškoća od 1874. uspio organizirati duhovne vježbe za župnike.

g) Kotorski biskup Stjepan Pavlović-Lučić (1828.–1853.), koji je još 1852. tražio misionare, umro je već sljedeće godine. Njegov nasljednik Čubranić (1854.–1856.) nije tražio misionare i tako su oni mogli doći u biskupiju tek 1857. za biskupa Kalogjere (1856.–1866.), te su u četiri godine održali 15 misija. Nakon nekoliko korizmenih propovijedi misionari su nastavili rad u toj biskupiji od 1876. i za sve vrijeme biskupa Đure Marčića (1868.–1879.) i Kazimira Forlanija (1880.–1888.).

2. Razvoj misijske djelatnosti

Misionari su često na početku spominjali »znoj naših starih patara« u Dalmaciji, želeći svojim radom nastaviti onaj poznatih misionara prijašnjih stoljeća. Ustvari su nailazili na tragove i uspomenu misionara iz 18. stoljeća na Korčuli, biskupijama zadrarskoj i splitskoj, te drugdje.²⁴

Broj održanih misija u prvim godinama bio je različit zbog raznih uzročnika. U godini 1853. patri su dali samo osam misija, a od 1854. do 1860. broj se izmjenjivao na sljedeći način: 21, 10, 23, 27, 23, 15 i 19 na godinu. Osim u Dalmaciji, davali su po koju misiju i u drugim biskupijama, kao u Rijeci 1853., u Trstu 1855. i u Trebinjskoj biskupiji 1855./56. S misijom u Zagrebu 1855. patri su započeli svoju djelatnost u Hrvatskoj i Slavoniji.²⁵ Novost u prvim godi-

²³ U to vrijeme Trebinjskom biskupijom upravljaju dubrovački biskupi, a od 1890. je u sastavu Mostarske biskupije. Usp. M. Korade, *Misionar*, 118.–120.

²⁴ U Posedarju se čuvala slika Gospe s hrvatskim natpisom kao uspomena na misije koje su 1756. držali misionari Camelli, Lupis i Veronese. Usp. *Diario* I, 336.–337.; IV, 265.–266.; *Relazione delle Missioni* 1885.–1887., 5. O tim misijama iz godine 1756. vidjeti: M. Vanino, *Lovro Camelli i njegova povijest pučkih misija u mletačkoj Dalmaciji gg. 1703–1765*, Vrela i prinosi 12 (1941) 187.–188. Kod Vrgorca je postojao na vrhu brežuljka misijski križ iz 18. stoljeća. Usp. *Diario* IV (1882.), 142.–143. Uspomena na nekadašnje misionare nalazili su u Novom Vinodolskom i Boki kotorskoj. Usp. *Relazione delle Missioni* 1880., 9; *Relazione* 1881, 2.

²⁵ O misijama u Zagrebačkoj nadbiskupiji vidi objavljena izvješća u M. Korade, *Dalmatinski misionari u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u 19. stoljeću*, *Gazophylacium*, 1 (1994), 3–4, 235.–258.

nama sastojala se u misijama zatvoreniciima, koje nisu mogli nastaviti zbog političkih razloga.²⁶ Držali su ih 1853. u Koprju, 1854. i 1856. u Gradiscu u Goričkoj biskupiji, 1853., 1855. i 1856. u Zadru, 1857. u Splitu i još 1862. u Padovu. Sve su imale lijep uspjeh s velikim brojem ispovjedenih zatvorenika, s raznim obraćenjima i uvođenjem novih pobožnosti.

U drugom desetljeću misionari djeluju od 1856. također u Istri, tako da u tom razdoblju imaju manje misija u Dalmaciji nego inače (samo 68). Također se broj godišnjih misija kretao od 12 do 13, s time da je više misija bilo samo u tri godine: 1865. (22), 1867. (19) i 1868. (17). Do 1869. u Dalmaciji su održali 210 misija, a sve zajedno 315.²⁷

Broj misija koje su patri davali bio je ograničen prije svega veličinom područja na kojem su djelovali, jer su tada zalazili u Hrvatsku i Slavoniju, sve do Srijema i Vojvodine, dok im je sjedište bilo u Dubrovniku. Budući da se nije moglo prelaziti preko Bosne (pod turskom vlašću) da bi se stiglo u Slavoniju, misionari su morali putovati sve uokolo, prolazeći preko Ljubljane, a koji put čak preko Beča i tada niz Dunav.

Druga poteškoća je bila nedostatak misionara. U to vrijeme su u Dalmaciji bila samo četiri patra koji su dobro poznavali hrvatski jezik: Ayala, Basile, Malfatti²⁸ i Carrara.

No, budući da je u isto vrijeme bila otvorena kuća u Dubrovniku i dvojica su djelovala u Hercegovini, samo su dvojica ostala za misije. Međutim su u prvim godinama Basileu i Ayali pomagali i drugi isusovci. Kada je 1859. Basile napustio misije, do 1869. su ostali samo Ayala i Giuriceo. Često su u tim godinama patri tražili od poglavara da im pošalju nove misionare, jer njih dvojica nisu mogli zadovoljiti svim zahtjevima. Najprije provincijal nije imao koga poslati, a nakon 60-ih godina, zbog rata i drugih teškoća, i kada je budućnost misija bila nesigurna, nisu nikoga slali. U međuvremenu se nekoliko njih pripremalo, učeći hrvatski i čekajući bolja i mirnija vremena.

3. Vanjske poteškoće 60-ih godina

Patri su susretali u misijama razne teškoće uzrokovane osobito političkom situacijom i društvenim prilikama, zbog kojih župnici i biskupi često nisu smatrali da je vrijeme prikladno za organiziranje misija. Već 1853. »bolesti koje su zarazile skoro čitavu Dalmaciju« i poljski radovi prekinuli su daljnje planirane misije.²⁹ Godine 1855. kolera je spriječila da se dogovorene misije na otoku Braču nastave.³⁰ Malo se moglo činiti za vrijeme i poslije rata iz-

²⁶ Između 1860. i 1870. razlog je bio rat, a poslije 70-ih promijenila se politička klima u Dalmaciji tako da stranačke borbe i prodirući liberalizam nisu više dopuštali misije u zatvorima.

²⁷ Točni popisi misija su na početku pojedinih svezaka misionarskih dnevnika.

²⁸ Gaetano Malfatti (1806.–1873.) iz okolice Trenta prvi je superior dubrovačke rezidencije (1852.–1854.). S. Dragičević, *Spomenica pokojnika iz Družbe Isusove koji su djelovali u hrvatskim zemljama*, 2, II, 113.–119. (Rkp. u AHPZ).

²⁹ APVG – *Dalmazia*, 2, XV, 5, 13.

³⁰ *Relazione delle Missioni 1853.–1856*, 57.

među Austrije i Sardinskog kraljevstva 1859., jer su se u Dalmaciji bojali provale Garibaldijeve vojske, narod je bio uvijek spreman na oružje i putevi su bili zatvoreni.³¹ Osim toga, nadošle su 1861. velika suša, teška glad i u nekim krajevima epidemije. Zbog rata između Austrije, Prusije i Italije 1866. nije se mogla održati niti jedna misija u Dalmaciji i Hrvatskoj pa su zbog toga patri radili u Istri i Slavoniji. Sljedeće godine izbile su epidemije kao posljedice ratova i također priječile pohode misionara.³²

Sve te nevolje i nemiri sprečavali su narod da misli na vjerske stvari, dok su nove liberalne ideje i negativne priče koje su se širile o misionarima utjecale na raspoloženje župnika prema njima. Često se u tim godinama Ayala osjećao sasvim obeshrabren, jer su ga svugdje odbijali i već je sumnjao da može nastaviti misionarski rad. »Dok se ne otvori neka druga biskupija putujuće misije neće imati dug vijek«, pisao je godine 1861.³³ S druge strane, teškoće su ga poticale da ohrabruje biskupe jer se samo njihovom privolom mogla održati pokoja misija u Dalmaciji.³⁴

II. MISIJE OD 1870. DO 1900.

1. Novi polet u misijama

Kad je uspostavljen mir, nadvladane teškoće i početna suprotstavljanja, misionari su u većem broju bili pozivani od svih dalmatinskih biskupija. U prvih deset godina, izuzev nekoliko misija održanih 1870. u Istri, oni djeluju samo u Dalmaciji, i to je bilo najplodnije razdoblje sa 270 održanih misija. Godine 1870. držali su 27 misija, 1871. 31, 1872. 44, 1873. opet 31, a idućih godina prosječan broj je bio 25. Nakon 80-ih godina ponovno djeluju u Istri i Hrvatskoj, ali i dalje u Dalmaciji drže prosječno više od 15 misija na godinu. Obično sudjeluju tri ili četiri patra, kojima ponekad pomažu drugi isusovci iz Dubrovnika i Zadra, a od 1880. iz misijske rezidencije u Splitu. Od novih misionara 1870. su došli Giuseppe Lombardini i Juraj Jeramaz,³⁵ dok je Giuri-

³¹ O planovima da se Garibaldijeva vojska iskrcava u Dalmaciji i o strahu koji je zbog toga vladao u tim krajevima vidjeti: A. Tamborra, *L'Europa centro-orientale nei secoli XIX–XX (1800–1920)*, Milano 1971., 215.–224. Usp. *Relazione* 1859., 124.; *Diario* I, 126.–127.

³² *Diario* II, 39–40. Zarazne bolesti pojavljivale su se i sljedećih godina u Dalmaciji, kao 1877, 1886. i 1893. Usp. *Diario* III, 147.–148.; IV, 275.–276., 289., 501.

³³ APVG – *Dalmazia* 2, XVIII, 15, 19. Također 1863. i u drugoj polovici 1864. nije održana niti jedna misija u Dalmaciji. Zato je 13. lipnja 1864. mletački provincijal ohrabrivao Ayala: »Istina da u Dalmaciji prošle i ove godine niste ništa djelovali, ali ju ipak ne treba nipošto napustiti«. APVG – *Epistolae* 1864., 9.

³⁴ Godine 1864. Ayala je obišao sve dalmatinske biskupije nudeći misije biskupima. APVG – *Epistolae* 1864., 12.

³⁵ Juraj Jeramaz (1836.–1917.) iz Metkovića bio je prvi dalmatinski misionar koji dolazi iz hrvatske obitelji i ambijenta. Pučki je misionar do 1904., a posljednje godine života provodi u Zagrebu.

ceo zbog zdravlja napustio misije 1874. Kao zamjena ostarjelom i bolesnom Ayali, koji je umro 1887., došao je 1885. Enrico Bontempo.³⁶ Zasnih četiri godine toga stoljeća pridružili su se misionarskom radu četvorica novih isusovaca. Godine 1896. započeo je držati misije Miho Gattin,³⁷ 1897. Vinko Michieli,³⁸ te 1899. Ivan Dvornik³⁹ i Antun Bašić⁴⁰. Osim u Dalmaciji oni su držali misije najviše u Hrvatskoj i Istri. Ista ta skupina nastavila je djelatnost s velikim uspjehom u svim hrvatskim krajevima u dvadesetom stoljeću.

U tom razdoblju misionari nisu mogli djelovati u svim dalmatinskim biskupijama, a svake su godine pohađali župe u splitskoj, zadarskoj i dubrovačkoj biskupiji. U Splitskoj biskupiji (140 župa) isusovci su održali do 1900. oko 200 misija, prošavši više puta čitavu biskupiju. U Zadarskoj nadbiskupiji (96 župa) su imali 175 misija, dok su 46 župa Dubrovačke biskupije pohodili tri puta s ukupno 147 misija. U Šibenskoj biskupiji (oko 55 župa) patri su do 1883. održali samo 85 misija. Biskup Fosco ih je tada ukinuo iz razloga da je biskupija siromašna i da nedostaju sredstva za uzdržavanje misionara. U njoj su ponovno uvedene misije tek 1908. godine. Nekoliko puta su obišli Hvarsku biskupiju (oko 30 župa) s kratkim prekidima od dvije do tri godine i imali 94 misije. Njezini biskupi Ilić i Fulgencije Carev (1889.–1901.) stalno su pozivali isusovačke i dominikanske misionare.

Sa smrću biskupa Vitezića godine 1887. prestale su misije u Krčkoj biskupiji. Za vrijeme biskupa Franje Feretića (1880.–1893.) i Andrije Sterka (1894.–1896.) misionari su dolazili samo kao korizmeni i svibanjski propovjednici, dok su samo 1884. držali tri misije. Za vrijeme glasovitog biskupa Antuna Mahnića (1896.–1920.) nastavili su misionari svoj rad i u samo dvije godine (1898.–1899.) održali 30 misija. U toj su biskupiji ukupno imali 103 misije. U maloj Kotorskoj biskupiji misionari su djelovali samo jedanaest godina, između 1876. i 1886. s dvadesetak misija i nekoliko korizmenih propovijedi. Takve su propovijedi držali i između 1893. i 1895. U Trebinskoj biskupiji misionari su djelovali samo nakon austrijske okupacije Bosne i Hercegovine (1878.). Godine 1879. i 1881. imali su sedam misija i tako se Ayala, s Jeramazom, nakon 35 godina ponovno vratio u župe u kojima je nekad djelovao.⁴¹ U Barskoj nadbiskupiji u Crnoj Gori misionari su samo godine 1882. održali dvije misije.

³⁶ Enrico Bontempo (1851.–1907.), iz rovinjske talijanske obitelji, djeluje kao misionar do 1901., a zatim kao misionar u SAD-u za hrvatske i talijanske doseljenike. Umro je u San Franciscu.

³⁷ Miho Gattin (1858.–1925.) iz Trogira pučki je misionar do 1906., a zatim do 1913. djeluje kao misionar u SAD-u za hrvatske i talijanske doseljenike. Ostatak života živi u Italiji.

³⁸ Vinko Michieli (1865.–1936.) iz Supetra na Braču pučke misije obavlja do 1919., a potom djeluje u Dubrovniku, Sarajevu i Splitu.

³⁹ Ivan Dvornik (1866.–1932.) iz Splita, brat zadarskog nadbiskupa Mate Dujma Dvornika (1901.–1910.), čitav život djeluje kao misionar u hrvatskim krajevima.

⁴⁰ Antun Bašić rođen je 1867., isusovac od 1888. i pučke misije obavlja do 1904. Godine 1918. izašao je iz Reda.

⁴¹ O tim misijama u Hercegovini vidjeti: M. Korade, *Izveštaji isusovačkih misionara iz XIX st. o istočnoj Hercegovini*, Vrela i prinosi 14 (1983) 118.–154.

2. Proširenje djelatnosti

Rad patara 70-ih godina nije se ograničio samo na držanje misija. Kada se povećao njihov broj, proširili su djelatnost vezanu uz misije na korizmene i marijanske propovijedi te duhovne vježbe. Posebno korizmene propovijedi, koje su izbjegavali u prvim godinama, postale su kasnije gotovo specifični oblik njihovog rada. Motive je objasnio Lombardini godine 1878.:

»Ponude da držimo misije u vrijeme korizme padale su sa svih strana, ali nas je iskustvo učilo da ih ne primamo nego da u to vrijeme držimo korizmene propovijedi u nekom važnijem mjestu. U ovim krajevima vrijeme potrebno da se ispuni uskrсна dužnost nije ograničeno na dva tjedna kao drugdje, nego obuhvaća dva mjeseca, iz posebnog obzira na muškarce koji plove na moru. Što se onda događa ako se drže misije u korizmi? Desi se da narod iskoristi tu priliku da bi ispunio uskrсну dužnost i zato se ne postigne veće prisustvovanje sakramentima od običnog. A kada smo kroz dva mjeseca na jednom mjestu, obično nam se pruži prilika da se osim redovite propovijedi više posvetimo njihovoj dobru.«⁴²

Korizmene propovijedi su se držale redovito od 1871. tri ili više na godinu u raznim gradovima prema broju misionara. Godine 1870. patri su započeli svibanjske propovijedi u Dalmaciji. Od tada, svake su godine jedan ili dva misionara bili zauzeti takvim marijanskim propovijedima, koje su se držale uvijek u velikim gradovima.

Drugi apostolat kojemu su patri davali veliku važnost bile su duhovne vježbe. Davali su ih svećenicima, bogoslovima, sjemeništarcima, redovnicama, djevojkama ili preparandisticama koje su se školovale kod časnih sestara i dječacima u sirotištima. Duhovne vježbe redovnicama davali su još od prvih godina, a svećenicima samo koji put u prvom desetljeću i od 1877. od sedam do deset grupa na godinu. Od 80-ih godina redovito su godišnje davali nekoliko duhovnih vježbi za dječake i djevojčice.

Kada bi u tim godinama patri trebali odlučiti da li uzeti veći broj misija ili duhovnih vježbi, oni bi preuzeli radije ove posljednje. Znali su da bez takve obnove kleru, njihov apostolski rad ne bi nikad bio toliko plodan niti vjerska obnova potpuna. Zato su bili zadovoljni kada su im u misijama pritekli u pomoć dominikanci.

3. Dominikanske misije

Dominikanci Dalmatinske provincije odlučili su na svojoj kongregaciji u Dubrovniku 6. srpnja 1878. započeti pučke misije, a odluku je potvrdio vrhovni prior Reda 5. prosinca iste godine.⁴³ Misije su započeli 1880. u Splitskoj biskupiji⁴⁴

⁴² *Relazione delle Missioni* 1879., 2.

⁴³ *Pravilnik Svetih Apoštolskih Poslanstvih dalmatinskih Dominikanaca*, Spljet 1881, (3).

⁴⁴ Još su držali misije u toj biskupiji 1882.-1884., 1886. i 1894.-1897. Usp. NAS. S-M – *Posizione* 204.

i nastavili zatim u cijeloj Dalmaciji i Istri.⁴⁵ Posebno su dobro bili primljeni od đakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera (1849.–1905.), koji im je dopustio držati mnoge misije u svojoj biskupiji.⁴⁶ Do godine 1913. održali su u Dalmaciji, Istri i Hrvatskoj 416 misija.⁴⁷ U njima je djelovalo četiri ili više otaca, među kojima su najpoznatiji Andeo Miškov⁴⁸, zatim Rajmund Ipšić, Antun Pisturić, Franetović, Domić, Novak i drugi.

Nakon gotovo trideset godina isusovačkih misija bila je ova prva i jedina skupina organiziranih pučkih misija u Hrvatskoj u 19. stoljeću. Zato su isusovci smatrali da imaju zasluga za tu inicijativu. Ustvari Lombardini, osvrćući se u svom izvješću na prve dominikanske misije, piše:

»Spominjem tu činjenicu jer mi se i to čini jednim od važnijih plodova naših misija. Kao što se marijanska pobožnost, nakon što su je naši uveli u Dubrovniku, odmah proširila svugdje, tako je i primjer naših misija potaknuo revnost sinova svetog Dominika na korist mnogih duša i nama kao novi i plemeniti poticaj.«⁴⁹

Razlika između dviju skupina misionara sastojala se najprije u tome što su dominikanci svi bili Hrvati i svojim su misijama davali nacionalni karakter, dok su isusovci ostajali strogo na vjerskom području, izbjegavajući bilo kakvu političku notu.

Ne može se reći da su dvije skupine misionara bile konkurencija jedna drugoj, jer je područje bilo široko, a oni su se upotpunjavali i jedni djelovali tamo gdje drugi nisu mogli. Dogadao se koji put neki incident kada bi župnik tražio dominikance umjesto isusovaca, kao npr. u Splitskoj biskupiji 1882. ili u Šibenskoj 1883. godine. Sličan se nesporazum dogodio 1892., kada je Miškov nastojao održati misije na otoku Braču bez znanja biskupa. On se pak odlučio za isusovce i mala svađa među misionarima završila je bez skandala.⁵⁰ U takvim slučajevima radilo se ustvari o tome tko je trebao odlučivati o održavanju misija. Bio je to biskup, pa su zbog toga isusovci strogo održavali takvo pravilo da bi izbjegli nesporazume. Osim toga, biskupi su jednako pozivali i jedne i druge misionare.

Također su i drugi redovnici davali misije, ali samo povremeno i nisu imali stalnih ni organiziranih skupina, a uglavnom su se isticali kao propovjednici u raznim pobožnostima.⁵¹ Biskupijski svećenici su također ponekad

⁴⁵ Često su mjesne novine donosile izvješća iz tih misija, posebice »Katolička Dalmacija«, »Naša Sloga« i druge.

⁴⁶ Usp. »Vrhbosna« 7 (1893) 366; 9 (1895) 47, 63; »Naša Sloga« 24 (1893) br. 29; i »Vjesnik đakovačko-srijemske biskupije« 1885. i dalje.

⁴⁷ *Pravilnik Svetih Poslanja otaca Dominikanaca*, 2. izd., Rijeka 1913, 34.

⁴⁸ Andeo Marija Miškov bio poglavar gotovo svih dalmatinskih samostana i od 1902. provincijal. Napisao je nekoliko popularnih duhovnih knjižica. Usp. *Znameniti i zaslužni Hrvati*, Zagreb 1925, 193.

⁴⁹ *Relazione delle Missioni* 1880, 9.

⁵⁰ *Diario* IV, 143.–144., 201.–203., 480.–482.

⁵¹ Patri u dnevnicima samo tri puta spominju misije drugih redovnika: oko 1880. franjevci su propovijedali u Istri, jednom (»prije mnogo godina« iz 1890.) neki kapucin u Korčuli i drugi kapucin 1876. u Kotoru. Usp. *Diario* IV, 398., 414.; *Relazione delle Missioni* 1876, 1.

sudjelovali u misijama, kojiput je neki svećenik ili redovnik držao misije s isusovcima, ali samo kada je bilo nužno. Nakon jednog sličnog iskustva godine 1900. Bontempo piše: »...različiti odgoj, različiti običaji, različiti pogledi i stoga nije dobro da se ponovi takvo miješanje.«⁵²

III. ODVIJANJE DALMATINSKIH MISIJA

1. Dogovaranje misija

Patri su isključivo s biskupima dogovarali kada i gdje držati misije. Ili su ih biskupi sami zvali, ili su se oni nudili i tada bi odredili mjesto gdje će se misije održati. Često je u prvim godinama poglavar misionara pismima ili osobnim posjetima poticao biskupe da prihvate njihove misije. Ayala je pak uvijek običavao u čestitkama za Božić i Novu godinu napomenuti biskupima misije za sljedeću godinu.⁵³

Određeni biskupi ili su se dogovarali sa župnicima ili su jednostavno poslali dekret dekanu ili župniku s već određenim datumom ili prijedlogom za neko određeno vrijeme. Tada bi biskup obavijestio poglavara, a on zatim zainteresirane župnike o dolasku misionara, potičući ih da pripreve svoje župljane. Kojiput bi biskup okružnicom pozivao svoj kler da prihvate misije. To se posebice događalo u slučaju novoga biskupa ili nakon duge pauze bez misija u biskupiji. Kada bi župnici ili sami vjernici izravno tražili misionare, što se mnogo puta događalo, tada bi ili župnici ili patri najprije tražili dozvolu od biskupa i onda utanačili datum.

2. Mjesto održavanja misija

»Da bi se zadovoljili zahtjevi biskupa, a budući da se ne mogu obići sve župe prikladno je s određenim ordinarijatima ustanoviti veća mjesta gdje bi trebalo davati svete vježbe. Mogu se ujediniti i pojedini gradići.«⁵⁴ To je bio princip koji su patri održavali u prvim godinama, držeći misije gotovo uvijek u glavnim centrima. Međutim, nakon što su njih prošli i bili pozivani drugdje, prihvaćali su i misije u selima.

Nije se moglo skupiti ljude iz više mjesta u jednoj misiji zbog različite geografsko-socijalne strukture i mentaliteta naroda u Dalmaciji. Ustvari, dok

⁵² *Diario V*, 90.–91. Radilo se o franjevcu Andriji Matutinoviću koji je s Bontempom držao misije na Braču. Nakon pohvala njegovim vrlinama Bontempo dodaje: »On je postio u adventu kao da je korizma, a ja ne; on je držao korizmene propovjedi, a ja misijske; on je govorio biranim rječnikom, a ja jednostavnim; on nije prakticirao pobožnosti uobičajene za misije, a ja jesam«.

⁵³ O pregovorima za misije ima puno podataka u *Diario I*, a u Arhivu isusovačke rezidencije u Dubrovniku čuvaju se Ayaline bilješke o njegovoj korespondenciji, *Protocollo di lettere 1877.–1886*.

⁵⁴ *Regolamento della Missione*, p. Ayale čuva se u Arhivu isusovačke rezidencije u Dubrovniku.

su na otocima i uz jadransku obalu mala mjesta i gradići udaljeni međusobno, u unutrašnjosti župe često obuhvaćaju više sela i zaselaka. S druge strane, narod je bio u neku ruku ljubomoran, ponosan na vlastito selo ili gradić i nije htio prisustvovati misijama u susjednom mjestu. Patri su to iskusili 1862. na otoku Šolti, gdje stanovnici dvaju sela, premda blizu, nisu htjeli ići jedni drugima, nego su zahtijevali da se misije održe u oba sela.⁵⁵

Zato su patri u tim malim selima držali kratke misije od dva, tri ili četiri dana, koliko je bilo dovoljno da sve pouče i ispovjede. Ponekad su dvojica misionara išla svaki u jedno mjesto ili bi započeli u jednom, a završili misije u drugom mjestu iste župe. U župama s više odvojenih sela odlazili bi u pojedine, po nekoliko dana.

2. Vrijeme održavanja i dnevni red

Misionari nisu mogli raditi čitavu godinu, zato što su morali ostavljati nešto vremena za osobne potrebe i studij. Usprkos preporukama poglavara, katkad su bili zauzeti misijama do iscrpljenosti. Zatim su s vremenom shvatili koja su godišnja doba manje prikladna za držanje misija. U korizmi se nije moglo postići veće prisustvovanje sakramentima, niti ozbiljnu promjenu običaja, jer su vjernici bili obvezatni za Uskrs se ispovjediti, kao što smo prije spomenuli. Također, ljeto zbog žetve i drugih poljskih radova, uobičajenih u tom razdoblju, često nije bilo prikladno za misije, zbog čega su ih katkad morali odgađati. U ljetu se godine 1876. dogodio neobičan događaj u Zadarskoj nadbiskupiji. Patri, došavši održati misije, u četiri župe nisu našli nikoga jer su svi radili na polju i zbog toga su misije bile odgođene.⁵⁶ Tada su odlučili da ih više ne drže u tom razdoblju koje su ostavili za odmor ili za duhovne vježbe. Katkad su misije sprečavali branje maslina u studenom i prosincu ili jaka zima u planinama središnje Dalmacije, uz hercegovačku granicu.

Prema običaju nekadašnjih misionara, i ovi dalmatinski su započeli u misijama propovjedati četiri puta na dan. Tako su postupili samo u prvoj misiji godine 1852. u Veloj Luci, a vidjevši pak da im narod zbog radova ne može prisustvovati, u drugim su mjestima držali dvije ili tri propovijedi. Nadalje su u selima propovijedali samo dva put, »prije izlaska sunca i navečer pri zalasku«. Tako su ljudi mogli redovito obavljati svoje dnevne poslove. To je bio jedini uvjet da su se mogle misije držati među seljacima.⁵⁷ Obično je dnevni red započeo u pet ili šest ujutro, a kojiput i prije, dok je zadnja propovijed održana u šest ili sedam navečer. U gradovima su patri propovijedali uvijek tri puta na dan, tj. u šest i deset prijepodne, te navečer.

⁵⁵ *Diario* I, 262.

⁵⁶ *Diario* III, 112.

⁵⁷ Godine 1894. kapelan iz Ostrvice, ne poznavajući misije, navijestio je puku da će morati biti čitav dan u crkvi i ostaviti sve svoje poslove. Svi su se odlučno usprotivili, ali kada su stigli, patri su smirili narod objasnivši im svoj dnevni red. *Diario* IV, 524.; LEPV, VIII, 74.–75.

4. Jezik kojim su propovijedali

U Dalmaciji je situacija bila drukčija nego u drugim krajevima. Budući da su tamo živjeli Hrvati i Talijani, patri su propovijedali jezikom koji se govorio u nekom mjestu ili gradu. Vijesti koje imamo od misionara pokazuju nam ne samo prilike u pokrajini, nego i želju patara da se prilagode pojedinom mjestu. U većim gradovima kao što su Split, Zadar, Šibenik i Dubrovnik oni su obično držali istovremeno dvije misije, jednu na talijanskom, drugu na hrvatskom. U drugim gradovima s miješanim stanovništvom misije su se održavale usporednim propovijedima na hrvatskom i talijanskom jeziku. Takve su zabilježene posebice u primorskim gradovima: Omiš, Skradin, Trogir, Makarska, Hvar, Korčula, Hercegnovi, Kotor, Prčanj; i u mjestima Krčke biskupije – Cres, Mali i Veli Lošinj. Poseban slučaj bio je grad Rab, gdje se propovijedalo dva puta na talijanskom i jedanput na hrvatskom za seljake iz predgrađa.⁵⁸ I u drugim mjestima s pretežno hrvatskim stanovništvom misionari bi propovijedali i na talijanskom ili bi davali samo trodnevnicu na talijanskom da sve zadovolje. Tako je u Skračinu godine 1858. osim hrvatskih misija održana i trodnevnicu na talijanskom »na zahtjev gospode«. Po njihovoj želji propovijedalo se na oba jezika 1874. i 1889. godine. U Omiš su patri dolazili četiri puta, a u Trogir šest, propovijedajući uvijek dvaput na hrvatskom i jedanput na talijanskom za gospodu. Jednako su činili u Makarskoj, Herceg-Novom, Korčuli, Cresu i nekim drugim gradovima. U Prčnju u Boki kotorskoj u prvoj misiji 1860., na zahtjev gospode i pomoraca, patri su držali četiri propovijedi na talijanskom. Godine 1863. propovijedalo se također na talijanskom, »na izričiti zahtjev crkvenjaka u ime pučanstva« i isto se postupilo i kasnije na zahtjev najviše gospode. U Kotoru se uvijek propovijedalo na dva jezika i kojiput je prevladavao talijanski.

U Malom i Velom Lošnju patri propovijedaju na hrvatskom za niže slojeve i na talijanskom za gospodu. No, godine 1881. vlast i časnici Malog Lošinja zahtijevaju da se propovijeda samo na talijanskom, ali Lombardini nije želio izostaviti hrvatski i održava propovijedi na oba jezika. Na isti su način održane misije 1888., ali su 1896. okružni kapetan i župnik govorili Lombardiniju »o nužnosti talijanskih propovijedi u gradu koji kroz godinu nikad nema hrvatskih i u kojem su isključivo talijanske škole preko dvadeset godina i gdje mladež posebice ne želi slušati hrvatske propovijedi jer kaže da ih ne razumije«. ⁵⁹ Zato je pater govorio tri dana na hrvatskom i osam na talijanskom.

Drukčije su prilike bile na otoku Braču, gdje su samo važniji gradići tražili katkad talijanske propovijedi. U prvoj misiji u Postirama godine 1854. propovijedalo se na hrvatskom i talijanskom, u drugoj misiji 1857. tri propo-

⁵⁸ Tako su patri činili 1858. i 1885. Usp. *Diario* I, 29.–30.; *Relazione delle Missioni* 1885.–1887., 2.–3. Godine 1871. započeli su misije s dvije hrvatske propovijedi i jednom talijanskom, no, budući da su seljaci slabo dolazili, nastavili su s dvije talijanske i jednom hrvatskom propovijedi. *Diario* II, 176.

⁵⁹ *Diario* IV, 582.–583.

vijedi samo na talijanskom i u četiri sljedeće misije samo na hrvatskom. U glavnom gradiću Supetru propovijedalo se 1886. na oba jezika, a 1892. u svim misijama bile su samo dvije talijanske propovijedi. U Nerezišćima 1876. osim hrvatskih propovijedi u šest dana u tjednu držali su jedan talijanski nagovor. U pet misija održanih u Pučišćima samo je 1857. bila trodnevica na talijanskom »na zahtjev vlasti«, a 1882. »premda su svi iste boje, tj. narodnjaci ipak su željeli da im se održi bar jedna propovijed na talijanskom i bilo im je udovoljeno«. ⁶⁰

Također i u unutrašnjosti Dalmacije patri su ponekad propovijedali na talijanskom za činovnike. Tako su se držale dvojezične propovijedi u Benkovcu i Kninu, u Obrovcu samo ponekad i na talijanskom, a u Drnišu i Metkoviću samo jedanput. U Imotskom su 1860. održane samo dvije propovijedi na talijanskom za gospođu, dok je 1879. odlučeno da se propovijeda i na talijanskom pod uvjetom »samo ako školovani ljudi prisustvuju i to zbog toga da se začepu usta nekim gospodičićima i da im se pokaže da se ne djeluje u duhu stranačke pripadnosti, nego jedino u vjerskom duhu«. ⁶¹ Malo ih je dolazilo i treći dan su obustavljene talijanske propovijedi.

Prema svim tim detaljima očito je da je misionarima jedini cilj bilo duhovno dobro svih bez obzira na društveni sloj, nacionalnu i političku pripadnost. Nekoliko misija u prvim godinama bilo je zbog mjesta i slušateljstva malo drukčije, kao u Trstu 1855. i u zatvorima u Kopru i Gradisci (Gorizia). Uz pomoć austrijskih patara propovijedalo se na četiri jezika: talijanskom, njemačkom, slovenskom i hrvatskom.

Ne treba naglašavati kako je za misionare bilo važno poznavati jezik lokalnog stanovništva, kao što piše Ayala: »Za misionara jezik je nužno sredstvo djelovanja i isusovac prema svojim pravilima mora naučiti jezik zemlje u koju je poslan«. ⁶² Ustvari su talijanski patri izvrsno naučili hrvatski jezik, a posebice Ayala i Basile. Lombardini pak nije previše cijenio svoj hrvatski, a ipak su ga mjesne novine često hvalile i stavljale kao primjer za poznavanje hrvatskog jezika. ⁶³ Bontempo iz Rovinja, grada koji je tada bio centar talijanskog nacionalizma u Istri, uvelike je znao impresionirati ljude u svojem kraju kada bi slušali »jednog Rovinjanina da tečno govori hrvatski«. Giuriceu je hrvatski bio materinji jezik, dok su Jeramaz i ostali iz posljednje generacije misionara bili Hrvati. Dobro poznavanje jezika bilo je važan uvjet pri izboru novih misionara. Tako je Carrara 1857. morao napustiti misije zbog lošeg izgovora hrvatskog, dok su drugi, kao Cesare Luigi Ferrari (1827.–1883.) i Stefano Bonomi, iz dubrovačkog kolegija, koji su katkad pomagali u misijama, izvrsno poznavali hrvatski.

⁶⁰ *Diario* IV, 174.

⁶¹ *Diario* III, 211.–212.

⁶² Promemorija p. Ayale u Arhivu isusovačke rezidencije u Dubrovniku.

⁶³ »Katolička Dalmacija« 14 (1883) br. 29, 3.; br. 26.

IV. MOTIVI MISIJSKE DJELATNOSTI

1. Sredstvo duhovne obnove

Moglo bi se izdvojiti nekoliko motiva zbog kojih su pozivani misionari. Katkad su biskupi tražili patre da putem misija obnove župe bez župnika ili one koje su bile jako vjerski zapuštene. Također su ih pozivali u slučaju promjene župnika ili prilikom svađe između župnika i vjernika, ili pak kada bi vjernici odbijali primiti novog pastira. Mnogo puta su misije služile kao priprema za dolazak novog župnika ili na njegovom početku da mu pomogne u započetom pastoralnom radu. Sve vrste loših navika ili vjerskog nehaja obično su bili razlog da se pozovu misionari. Tako je župnik iz Klisa godine 1893. pisao biskupu o nemirima zbog političkih razmirica u župi i tražio misionare, jer da samo isusovci i misije mogu donijeti mir.⁶⁴ Kada se odlučivalo da se misije održe u svim župama jednog dekanata ili pokrajine bez posebnog motiva, jednostavan razlog bio je da ona održana u jednoj župi pomaže i susjednima.

2. Pastoralni pohodi i misije

Jedno od glavnih sredstava za duhovnu obnovu vjernika u pastoralnoj djelatnosti biskupa bio je pastoralni pohod. Zato su se biskupi često u njima htjeli poslužiti i misionarima. Već je 1852. dubrovački biskup Jedrlinić htio da ga patri prate u njegovoj vizitaciji, ali su to odbili jer bi bili obavezni ostati jedan ili dva dana u nekom mjestu s biskupom, a tako nisu mogli, učiniti mnogo jer su misije od osam dana mnogo djelotvornije. Izuzetak je učinio Basile 1856. kada je kao apostolski vizitator u Trebinjskoj biskupiji s Ayalom i Carrarom održao u čitavoj biskupiji misije kao pripremu za vizitacije. Isto se dogodilo s misijama u Dubrovačkoj biskupiji 1856., koje su također bile priprema za biskupsku vizitaciju. Često su pri kraju misija dolazili biskupi dijeliti krizmu i obaviti kanonske vizitacije. Često su također biskupi pozivali patre da s misijama pripreme narod za vizitaciju, kao 1873. u devet župa na Braču i u isto toliko na poluotoku Pelješcu. Kada bi biskup za vrijeme vizitacije zapazio vjerski nehaj i ravnodušnost, kao u Okrug (Splitska biskupija), poslao bi misionare da obnove vjerski život.⁶⁵

Tek od 1890. misionari prate biskupe na njihovim vizitacijama. Iste godine Jeramaz posjeti s biskupom Filipom Franom Nakićem (1889.–1910.) šest župa u prvoj vizitaciji njegove Splitske biskupije, zadržavajući se dva ili tri dana u svakoj, propovijedajući i ispovijedajući. Isto je učinio 1892. s novim zadarskim nadbiskupom Grgurom Rajčevićem (1891.–1899.) u vizitaciji 13 župa. Godine 1900. misionari Dvornik, Bontempo i Michieli jedan za drugim pohodiše više od dvadeset župa s biskupom Nakićem.

⁶⁴ NAS. S-M – *Posizione* 204, 536.

⁶⁵ Za vrijeme te vizitacije nitko nije dolazio na sakramente, ali su misionari nekoliko mjeseci kasnije uspjeli radikalno promijeniti stvari. *Diario* III, 52.

V. MATERIJALNI ASPEKT MISIJA

Putovanje i prenočište u mjestima misija trebao je financirati onaj tko je pozvao misionare, ali zbog siromaštva kraja nije bilo uvijek lako naći u narodu sredstava koliko je bilo potrebno. Da bi se izbjegla takva nelagoda, dobiven je novčani fond iz Beča za dalmatinske biskupije. Porijeklo fonda dolazi iz oporuke kraljice Dviju Sicilija Marije Terezije⁶⁶ od 22. svibnja 1865., kojom je ostavila redovnicima redemptoristima u Napulju 4000 rimskih škuda. Od te svote 2000 škuda bilo je namijenjeno pučkim misijama u napuljskom kraju, 1000 škuda da bi se ispravljale loše navike i običaji koji se za vrijeme misija obično otkriju i 1000 škuda za podizanje neke kapele u crkvama istih redovnika. Budući da su ukinuti samostani u kraljevstvu i nisu se mogle održavati misije,⁶⁷ kraljica u dodatku oporuke od 25. kolovoza 1866. određuje da, dok se redemptoristi ne obnove, 1000 škuda neka ide za služenje dnevnih misa za duše kraljice i kralja, a ostale 3000 »kao pomoć katolicima u krajevima Austrijske monarhije i to onima kojima je najviše potrebna duhovna pomoć«. Izvršenje oporuke povjereno je kraljičinom bratu nadvojvodi Albertu⁶⁸ s preporukom da se primijeni na misije »koje su od neprocjenjive koristi za duše, pogotovo da bi redovnici imali sredstava za ispravljanje nemoralnog života«.

Nadvojvoda je oporuku primijenio na pučke misije, koje moraju svake godine u svim austrijskim biskupijama držati redemptoristi, a ako njih nema – drugi redovnici. Za svaku misiju trebalo je poslati 300 austrijskih forinti, od kojih je 100 išlo na troškove misionarevih putovanja, 100 za njihovo uzdržavanje za vrijeme misija i 100 »za ispravljanje moralnih nereda pomoću pučkih misija prema želji darovateljice«.

Izvršitelj takve odredbe, konzistorij Bečke nadbiskupije pošalje 8. veljače 1869. ponudu ordinarijatima tražeći da se navedu župe koje bi htjele imati misije.⁶⁹ Od tada su pomoć za misije tražili biskupski ordinarijati ili sami misionari šaljući potom račune i dužnu zahvalu. Tom svotom iz fonda mogli su se namiriti svi troškovi misija.⁷⁰ Tako su se tim sredstvima služile biskupije

⁶⁶ Marija Terezija (1816.–1867.), kćerka nadvojvode Karla Austrijskog, udala se 1837. za kralja Dviju Sicilija Ferdinanda II (1810.–1859.). Usp. W. K. von Isenburg, *Stammtafel zur Geschichte der europäischen Staaten* I, Berlin 1936, 21.

⁶⁷ Radilo se o zakonu 7. lipnja 1866. o ukidanju crkvenih redova. Usp. G. Martina, *Gli istituti religiosi in Italia dalla Restaurazione alla fine dell'800*, u: *Dizionario degli Istituti di Perfezione* V (1978) 223ss.

⁶⁸ Nadvojvoda Albert (Albrecht, 1817.–1895.) bio je brat Marije Terezije. Usp. W. K. von Isenburg, *Stammtafel*, 21.

⁶⁹ Izvadak iz oporuke, darovnica i prijedlog bečkog konzistorija objavljeni na njemačkom jeziku i talijanskom prijevodu nalaze se u NAS. S-M – *Posizione* 115. U nadbiskupskom arhivu u Beču: *Konsistorialakten/Missionen*, 1869–1884, čuvaju se osim spomenutih dokumenata zahtjevi i izvješća o misijama različitih biskupija koje su se služile fondom.

⁷⁰ NAS. S-M – *Posizione* 115. Postoje osim toga različite bilješke, zahtjevi i slično za Splitsku biskupiju od 1869. do 1885. Godine 1871. u njoj je održano čak 12 misija financiranih iz tog fonda, jer troškovi nisu bili veliki zbog međusobne male udaljenosti mjesta i jer su patri imali besplatan prijevoz brodom od kompanije »Lloyd«.

u Dalmaciji sve do 1885. kad je ponovno namijenjena redemptoristima u Napulju. Taj je fond bio također jedan od razloga što se od 1870. povećao broj misija u Dalmaciji. Često su misionari poticali biskupe (posebno šibenske, hvarske i kotorske, godine 1877.–1879.) da potraže tu pomoć iz Beča. Nakon 80-ih godina nije se baš uvijek mogla dobiti ta pomoć, a nakon 1885. župnici i vjernici morali su ponovno sami snositi troškove misija. Zbog toga su u siromašnim krajevima nastale poteškoće za pozivanje misionara, kao npr. u Šibenskoj biskupiji, gdje ih više nisu zvali.

Od domaćih misijskih fondova, poznat nam je samo jedan na otoku Pagu. Na spomen misija održanih tamo godine 1854., kanonik Juraj Benzia ostavio je oporukom određenu svotu za održavanje misija u nekoliko godina. Zadarski ordinarijat i kler iz Paga odredili su da se svake četvrte godine u korizmi održe duhovne vježbe i misije. Fond je primijenjen prvi puta, 1882. s korizmenim propovjedima i misijama koje je održao Ayala u gradu i u četiri okolna sela.⁷¹ Sami misionari nisu nikada prihvaćali primiti bilo kakvu materijalnu pomoć ili naknadu za misijsku djelatnost i uvijek su odbijali bilo kakvu milostinju.

VI. MISIJE IZMEĐU NARODNOG POKRETA I POLITIČKIH STRANAKA

Govoreći o isusovačkim misijama u Dalmaciji, ne možemo se izbjeći pitanje političkih stranaka, jer narodni pokret i borbe između autonomaša i narodnjaka prožimali su javni život čitavog stanovništva.⁷² Za misionare, koji su se brinuli samo za duhovno dobro naroda, natjecanja i borbe između stranaka bili su izvor straha da neće naći narod raspoloživ prema misijama. »Kada glava nije mirna ne misli se na duše«, primijetio je jedanput Ayala.⁷³ Patri su katkad imali smetnje od strane stranaka, ponekad već 60-ih godina, a posebno od 1870. Ponekad su politički nemiri uvelike smetali uspjehu misija, kao kada se u Kaštelima 1871. izbjegao sukob dviju zavadenih stranaka u procesiji, dok se 1896. jedva spriječio politički prosvjed u crkvi za vrijeme mise.⁷⁴ U Omišlju na Krku godine 1871. razmirice između stranaka su iza-

⁷¹ *Diario* IV, 139; *Relazione* 1882, 6. Kasnije su držane misije još 1886. i 1893. Juraj Benzia (1815.–1877.), svećenik Zadarske nadbiskupije, bio je misionar u Albaniji i od 1850. kanonik u hrvatskom kolegiju sv. Jeronima u Rimu. Usp. J. Burić, *Kanonici Hrvatskog kaptola sv. Jeronima u Rimu (1589–1901)* u: Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu, III–IV, Rim 1971, 137.–138.

⁷² Zanimljiv je osvrt Talijana Lombardinija o dalmatinskim strankama: »Dvije stranke, kako je općenito poznato djeluju danas u Dalmaciji. Jedna koja se zove narodna odlučno nastoji promovirati u svemu hrvatstvo i ujediniti se s Hrvatima iz drugih pokrajina. Druga manja brojem koja se zove autonomaška nema kao prva neki određeni i jasan cilj osim da spriječe ujedinjenje s drugim pokrajinama«. *Relazione delle Missioni*, 1876., 5.

⁷³ *Diario* I, 196.

⁷⁴ Tada su prilikom smrti Ante Starčevića svirači upali u crkvu »i počeli svirati za vrijeme mise bez znanja župnika«. On im zapovjedi da prestanu, »zbog čega su se mnogi

zvale dosta nepravilno i netko je tokom noći skinuo križ prijašnjih misija. U vrijeme političkih agitacija i izbora u Sinju 1876. nekoliko je građana htjelo baciti na zemlju Gospinu sliku, no u obadva grada patri su uspjeli uspostaviti mir i postići da se nadoknadi šteta.

Često je takva situacija prilično ometala rezultate misionarskog djelovanja. U Rogoznici 1878. zbog svađe među strankama svjetovna i crkvena vlast nisu htjele sudjelovati u misiji. U Omišu 1892. različite stranke i njihove pristaše u svećenstvu pomoću izbora koji su se odvijali tih dana gotovo su onemogućili misionarski rad. U velikoj misiji prilikom jubileja u Šibeniku 1879. iz političkih je razloga izbila velika svađa između klera i naroda pa je i sam biskup odbio sudjelovati u misijama.⁷⁵ Također i poslije tih misija politički nemiri i izborna groznica učinili su da su se posve zaboravili plodovi misija i nitko nije mislio na crkvu. Patri su koji put bez svoje volje bili uvučeni u političke interese, kada bi ih jedna stranka odbijala, a druga pozivala, kada bi mjesna vlast javno istupala protiv njih ili bi župljani prigovarali smatrajući ih pristašama Narodne stranke. Zbog osnovne škole koju je jedan franjevac osnovao, nastalo je na otoku Ugljanu 1875. veliko nezadovoljstvo jednog dijela pučanstva, koje je bilo daleko od crkve, te kada su došli misionari obasipalo ih je s ironičnim i pogrđnim epitetima kao »saltimbanchi, mercenari, frati travestiti, traditori, puntari nazionali, oppressori della gente« i slično. Ipak su patri nakon deset dana uspjeli pomiriti s Bogom i župnikom gotovo sve osim nekoliko obitelji.⁷⁶ Već smo prije vidjeli, govoreći o jeziku kojim su propovijedali, kako su se misionari trudili da sve zadovolje i pridobe mudrošću i Božjom riječju, također i onda kada su ih primali sumnjičavo i pokušavali ih pridobiti za jedne ili druge. Na otoku Braču 1876. župa Selce bila je sjedište gorljivih narodnjaka, a Nerezišće autonomaša. U prvoj narod je »primorao« župnika da pozove misionare, a u drugoj dodavši talijanske propovijedi učinili su sve zadovoljnim. U obadvije župe misija je imala ogroman uspjeh.⁷⁷

Ne može se reći da su patri smatrali političku borbu ili nacionalni interes nečim negativnim i što ne treba ohrabrivati. Ali, s obzirom na svoj cilj, morali su ostati neutralni, kako objašnjava Ayala:

»Nikako ne priliči istinskom misionaru da bude promicatelj bilo koje stranke. On mora biti sve svima ili ako se izjasni da pripada nekoj frakciji ili stranci suprotna strana će ga osuditi i tako će potpuno onemogućiti njegovo djelovanje ili barem smanjiti na pola.«⁷⁸

naljutili, te je nastala svađa među stranačkim pripadnicima tako da se činilo nemoguće nastaviti misije u tom metežu«. Ipak se situacija smirila i misije su bile uspješne. *Diario* IV, 578.; LEPV, VIII, 82.

⁷⁵ Dvije bratovštine iz Narodne stranke iz prkosa prema biskupu nisu htjele slaviti jubilej s uobičajenom procesijom, dok su drugi odbijali zvoniti u crkvi, smatrajući to znakom podrške autonomašima. *Diario* III, 184.; *Relazione delle Missioni*, 1879., 2.

⁷⁶ *Diario* III, 91.–96.; *Relazione delle Missioni*, 1875., 5.

⁷⁷ *Relazione delle Missioni*, 1876., 5.–6.

⁷⁸ Rukopisni članak iz 1874. pod naslovom »Confutazione di un articolo contro i Gesuiti quali fautori dell'italianismo contro lo slavismo« napisao je Ayala kao odgovor na napade protiv dalmatinskih isusovaca, objavljenih u češkom časopisu »Moravska Orlica«. Rukopis u Arhivu isusovačke rezidencije u Dubrovniku.

Samo tako su mogli dobiti povjerenje svih i da ih svi smatraju pravim duhovnim djelatnicima koje trebaju za duhovnu obnovu naroda i klera. Misionare su ustvari tražili ne samo biskupi pristaše autonomaša kao Godeassi, Maupas, Zaffron i Fosco, nego i glavni promicatelji narodnog hrvatskog pokreta: Strossmayer, Dobrila, Vitezić, Vodopić i toliki drugi. Također i župnici različitih političkih uvjerenja i svih boja vrlo su cijenili apostolski rad isusovaca, kao Miho Pavlinović,⁷⁹ najpoznatiji vođa hrvatskog pokreta u Dalmaciji, sinjski franjevci, župnik Marko Bitanga iz Jasenica i mnogi drugi. Zato su misionare često zvali upravo u teškim slučajevima nereda i nemira da bi uspostavili mir i pomirenje. Posebice je pater Jeramaz bio rado priman od pristaša obadviju stranki.

Misionari su znali prepoznati i preporučiti istinski nacionalni osjećaj i ljubav prema domovini, ali uvijek u evanđeoskom svjetlu i s obzirom na posljednji cilj – spasenje duša. Jedan bogoslov iz Zagreba pisao je 1866. u novinama da su patri Ayala i Giuriceo u duhovnim vježbama govorili sjemeništarcima o ljubavi prema domovini. Bilo bi teško pronaći hrvatskog domoljuba da govori s toliko žara, dapače da zapovijeda ljubav prema domovini kao što je to činio Sicilijanac Ayala. Preporučivao im je domoljublje prema Kristovom zakonu i da prije svega budu pravi duhovnici. Pravi rodoljub je onaj koji svome narodu propovijeda slavu Božju, vjeru Kristovu, kršćanske kreposti, te duhovno i materijalno dobro. »Evo«, zaključio je bogoslov, »što su nas podučavali u svijetu omrznuti isusovci«.⁸⁰

S U M M A R Y

POPULAR MISSIONARIES TO DALMATIA IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

After briefly introducing the concept and meaning of the term 'popular missionary', one of the characteristics of Catholic apostacy, the author discusses the work of a group of Jesuit and Dominican missionaries in Dalmatia during the second half of the nineteenth century. First, he describes the development of the Jesuit mission in chronological order, through the organization of the mission, the places where it was active, the number of visitations to their settlements, and the difficulties they experienced. He specifically deals with the founding and development of the Dominican missions. Following that, he examines the work of missionaries in various areas at various times and the language in which the missionaries worked. He briefly describes the motivations and reasons behind the missionaries activities and the work in certain areas. He also makes mention of the material aspect of the missions operations and their relationship to the political life of Dalmatia at the time.

⁷⁹ Patri su držali misije u njegovoj župi Podgora 1858. i 1860. Prilikom prve misije Ayala piše: »Sa svom ljubaznošću nas je primio mladi i odlični župnik don Mihovil Pavlinović. To polje [tj. župa] koje župnik izvrsno uzgaja svojom revnošću i ljubavlju, odazvalo se na najbolji način našim misijama«. *Relazione delle Missioni*, 1857.–1858., 483.

⁸⁰ »Katolički list« 17 (1886.) 358.